

Mato ZOVKIĆ

KATOLIČKO POIMANJE RECIPROČNOSTI U ODNOSIMA KRŠĆANA I MUSLIMANA

Sažetak

Pod recipročnošću u međureligijskom dijalogu i suradnji misli se odnos međusobnoga prihvaćanja i solidarnosti u duhu "zlatnog pravila" univerzalne etike: postupamo već sada prema drugima onako kako želimo da oni postupaju prema nama kada budemo u potrebi (Mt 7,12). Od toga načela polazi autor pri gledanju na BiH, Albaniju i Kosovo kao europske države gdje su muslimani starosjedioci i čine većinu stanovništva. Zatim iz Deklaracije Odbora "Islam u Europi" CCEE-a i KEK-a usvojene 1995. god. izlaže recipročnost kao kritično vrednovanje tradicije i prošlosti, što kod katolika odgovara čišćenju memorije kakvo je predložio Ivan Pavao II. prigodom jubileja 2000. god. Iz govora Ivana Pavla II. i Benedikta XVI. analizira dijelove o međureligijskoj recipročnosti kao prihvaćanju međusobne ovisnosti i prakticiranju istinske solidarnosti među kršćanima i muslimanima. Zaključuje da se recipročnost najbolje prakticira odgajanjem vlastitih vjernika ondje gdje su kršćani ili muslimani većina da poštuju prava i potrebe religijske manjine.

Možemo li mi kršćani i naši sugrađani muslimani jedni prema drugima postupati po načelu recipročnosti? Na ovakvu formulaciju zadane teme potaknula me Deklaracija Odbora "Islam u Europi" koju su kršćanski teolozi različitih konfesija usvojili u svibnju 1995. Radili su kao Komisija KEK-a i CCEE-a te svome dokumentu dali naslov: "Kršćansko-muslimanska uzajamnost – Promišljanja namijenjena Crkvama u Europi".¹ Oslanjam se i na učenje Sabora i papa o međuovisnosti kršćana i muslimana u današnjem svijetu, bez obzira jesmo li u pojedinoj zemlji manjina ili većina. Ograničeno vrijeme za ovo izlaganje ne dopušta nam da promatramo situaciju kršćana u arapskim i dru-

¹ Usp. moj prijevod toga dokumenta, *Vrhbosna* 1996., 1, 23-25.

gim državama s većinom muslimanskoga stanovništva.² Oni koje to zanima mogu o tome potražiti dostupnu literaturu.³ Želim podsjetiti na situaciju manjinskoga položaja kršćana među muslimanima BiH, Albanije i Kosova te razmišljati o načelu reciprocnosti iz te perspektive da bismo se bolje uživjeli u situaciju muslimana kao manjine u europskim državama.

Kršćani kao manjina među muslimanima BiH, Albanije i Kosova

a) Nakon raspada Jugoslavije, od rujna 1991. do studenoga 1995. u BiH je voden rat za nacionalni teritorij Srba (pravoslavaca), Hrvata (katolika) i Bošnjaka (muslimana). Okončan je Daytonskim mirovnim ugovorom koji je stvarno zamrznuo rezultate etničkog "čišćenja". Tako su malobrojni katolici, muslimani i pravoslavci postali de facto *manjina u vlastitoj državi*, iako su "velika braća" i domaći potpisnici mirovnoga ugovora obećali omogućiti povratak protjeranih i izmještenih. Povratak se nije dogodio zato što većinski narod na razini općine i entiteta nije htio omogućiti održive uvjete povratka, a strani nadglednici mira nisu to htjeli namenuti. Svi su potpisali veličanstvene dokumente UN i Europe o zaštiti manjina, ali ih ne mogu ili neće provesti. *Provedba zapravo ovisi od većinskoga stanovništva na razini sela i općine*. Vjerski poglavari i politički predstavnici trebali bi kod vlastitih vjernika i sunarodnjaka kao većine stvarati mentalitet za siguran i prosperitetan život povratnika, školovanje njihove djece, zaposlenje, zdravstveno osiguranje. Oni koji su mladi od

² Priredeno kao kratko izlaganje na simpoziju "Islam i kršćanstvo" profesora teologije hrvatskoga govornog područja koji je organizirao Katolički bogoslovni fakultet iz Zagreba u Sarajevu 11. i 12. travnja 2007.

³ Meni dostupni radovi bili su: KHALED AKASHER, "Položaj kršćana u zemljama s muslimanskom većinom", *Vrhbosnensia* IX (2005.), 1,35-55; ISHAK ALEŠEVIĆ, "Iskustvo muslimana u europskim zemljama", *Ondje*, 57-68; M. L. FITZGERALD, "Muslims and Christians in the Arab World", u: M. L. FITZGERALD - R. CASPER, *Signs of Dialogue. Christian Encounter with Muslims*, Silsilah Publications, Zamboanga City Philippines 1992., 43-58; EL HASAN BIN TALAT, *Christianity in the Arab World*, Royal Institute for Interfaith Studies, Amman 1994; MURAD W. HOFMANN, "Evropski mentalitet i islam", u: EKMELEDDIN IHSANOGLU i dr.; *Zapad i islam ka dijalogu*, El-kalem, Sarajevo 2001., 101-117. U istoj knjizi, str. 119-135 on je autor priloga "Muslimani između Orijenta i Okcidenta". Na početku kaže da je Nijemac i musliman te da je na oboje ponosan. ADNAN SILAJDŽIĆ, *Islam u otkriću kršćanske Evrope. Povijest medureligijskog dijaloga*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2003.

mene doživjet će, znači li ovo “nije se dogodio” da se još nije dogodio ili ga neće uopće biti.⁴

b) Urušavanjem komunističkih režima u Europi, Albancima države Albanije omogućeno je da sebi demokratski biraju predstavnike državnih i općinskih vlasti. Jedna od blagodati te promjene jest i sloboda prakticiranja vjere. Znamo da je komunistički režim bio službeno zabranio prakticiranje svake religije, ali su Albanci te države danas oko 10 % pravoslavci, oko 10 % katolici i ogromna većina sunitski muslimani s time da kod većine obrazovanih postoji svijest kako su njihovi djedovi bili kršćani. Kako svi pripadaju istom narodu, nema diskriminacije zbog nacionalnoga identiteta ali ima problema zbog vjerskoga identiteta. Ima, naime, u Albaniji pravoslavaca koji su porijeklom Grci ili se još uvijek osjećaju etničkim Grcima a taj dio njihova identiteta ostala većina ne gleda rado. Možda je to jedan od razloga zašto se arhiepiskop Tirane i cijele Albanije Anastasije Janulatos iskreno zalaže za ekumenski i međureligijski dijalog aktivno sudjelujući u takvim skupovima.⁵ Albanski književnik Ismail Kadare u svom referatu na međunarodnoj konferenciji o religijama i civilizacijama u novom mileniju 2003. god. istaknuo je kako su islam, pravoslavlje i katolicizam usko povezani s albanskim narodom, ali da su muslimani povijesno najmlađi. Zatim dodaje: “Ova ravnoteža i zakonitost su zbilja, bit. Albanija je zemlja s tri vjere. Ne može se poistovjetiti ni s jednom od te tri vjere. Ako to ne prihvaćamo, ne prihvaćamo svoj razlog postojanja, ne prihvaćamo razlog postojanja Albanije”.⁶ Iz osobnih dodira s kršćanima te zemlje ipak znam da se neki albanski muslimani ponašaju kao da su jedino muslimani pravi Albanci.

c) Većina Kosovara su muslimani, ali znamo da ima i oko 60.000 katolika koji su organizirani u biskupiju te za svoga biskupa imaju domaće-

⁴ Usp. M. ZOVKIĆ, "Potrebe manjine i dominacija većine u međureligijskom dijalogu", *Vrhbosnensia X* (2006.), 1, 137-153.

⁵ Upoznao sam ga na nekoliko međureligijskih i ekumenskih simpozija na kojima je govorio engleski. Usp. njegovu knjigu prevedenu na srpski *Pravoslavlje i globalizam. Studije o pravoslavnoj problematici*, Hilendarski fond pri Bogoslovnom fakultetu SPC, Beograd 2002. Za našu temu zanimljiva su poglavlja "Pravoslavlje i prava čoveka" (str. 56-86), "Dijalog sa islamom" (116-138), "Bogoslovsko shvatanje drugih religija" (142-168). Od katoličkih svećenika Albanije doznao sam da je Grk po nacionalnosti.

⁶ Usp. engleski prijevod njegova predavanja u knjizi, *Religions and Civilizations in the New Millennium - The Albanian Case. International Conference Tirana, 14-15 November 2003*, Albanian Center for Human Rights, Tirana 2004, 13-20, citat str. 18-19. Za našu temu zanimljivi su prilozi R. MOROZZO, "Interreligious Relations in Albania's History: the Present and the Future", str. 143-147, zatim SH. SINANI, "Religious Convergence among Albanians until the middle ages", 163-169.

ga sina. Albanski političari na Kosovu u pokretu za osamostaljenje namjerno su otklanjali ponude ekstremista iz Saudijske Arabije i nekih drugih zemalja koji su uz oružje i novac kanili uvoziti i svoj tip islama.⁷ Prvi predsjednik Kosova dr. Ibrahim Rugova utjecao je na svoje sunarodnjake da ne podlegnu religijskom ekstremizmu u borbi za državnu samostalnost. Među Kosovarima poznat je fenomen kriptokrščana ili ljaramana kroz razdoblje otomanske vladavine.⁸ Ovu pojavu brižno je unio u svoju knjigu britanski povjesničar Noel Malcolm.⁹

U vrijeme socijalističkoga režima mi religiozni građani BiH, Albanije i Kosova bili smo potiskivani na rub društva jer je službena ideologija preko državnih vlasti, odgojno-obrazovnoga sustava i medija nametala stav da religije pripadaju na privatna uvjerenja građana te da su izvor sukoba. Iako sada neki članovi naših parlamenata i javnih institucija zastupaju agresivni sekularizam,¹⁰ u pluralnom građanskom društvu, mi religiozni pojedinci i zajednice imamo priliku nuditi duhovne vrijednosti i tako doprinositi općem dobru. Jedna od naših zadaća jest da ondje gdje smo većina, vlastite vjernike i sunarodnjake odgajamo za poštivanje drugih i drugačijih. Svi mi uglavnom imamo načelne doktrinarne tekstove o ekumenskoj i međureligijskoj suradnji. Kao katolik ponosan sam u tom smislu na dokumente Drugoga vatikanskog sabora i poslijesaborskoga učiteljstva. Kao katolik također divim se Deklaraciji europskih muslimana koju je sastavio reis-ul-ulema dr. Mustafa Cerić¹¹ i Platformi Islamske zajednice u BiH¹² za dija-

⁷ Ovo znam iz razgovora s jednim od njih u Švicarskoj na jednom međuvjerskom skupu u mjestu Caux koji je organizirala udruga Moralische Aufrüstung te također iz susreta s katoličkim svećenicima koji su kosovski Albanci.

⁸ Usp. SHAN ZEFI, *Islamizacija Albanaca i fenomen ljaramanstva tijekom stoljeća (XV.-XX.)*. Razlozi i stav Katoličke Crkve, Albanska katolička misija, Zagreb 2004.

⁹ N. MALCOLM, *Kosovo. Kratka povijest*, Dani, Sarajevo 2000., 179-182, 234-235. Izvornik je objavljen 1998. u Londonu. Priređivač ovoga prijevoda nije preuzeo iz izvornika stvarno kazalo koje znatno olakšava služenje knjigom. Isti autor napisao 1994. *Bosnia. A Short History* (isti izdavač, prevedena na bosanski).

¹⁰ Usp. E. KARIĆ, "Sekularna država, civilno društvo i religijske zajednice u BiH", *Vrhbosnensia* IX (2005.), 1, 97-103.

¹¹ *A Declaration of European Muslims* by Mustafa Cerić, Grand Mufti of Bosnia (24 str). Engleski tekst dobio sam od Rijaseta IZ BiH u Sarajevu elektronskom poštom. Postoji i službeni prijevod na bosanski koji se može dobiti na elektronskoj stranici Rijaseta Islamske zajednice u BiH.

¹² *Platforma Islamske zajednice u BiH za dijalog* (7 str.). Tekst sam dobio od mr. Ahmeta Alibašća kao jednoga od trojice redaktora 27. lipnja 2006. U razgovoru s njime 29. ožujka 2007. doznao sam da su imami na različitim skupovima raspravljali o nacrtu teksta te se povoljno izrazili ali tekst još nije službeno usvojen.

log koju su sastavila tri teologa po mandatu starješinstva.¹³ To su dobri teološki tekstovi na temelju kojih bismo trebali odgovajati vlastite vjernike da ondje gdje smo većina poštujemo prava i potrebe manjine.

Reciprocnost kao kreativno premišljanje tradicije

Spomenuta Deklaracija iz 1995. god. podsjeća na međudržavne ugovore o suradnji i ustaljeno uvjerenje da bi kršćani i muslimani trebali postupati jedni prema drugima u različitim državama na podlozi međusobne uzajamnosti, bez obzira postoje li među njihovim državama ugovori o suradnji. Reciprocnost ili uzajamnost jest *odnos utemeljen na međusobnom poštovanju i pomaganju*. Zatim se priređivači Deklaracije ograđuju od površne primjene ovoga načela, jer europski kršćani “veoma često suprotstavljaju navodno dobro postupanje prema muslimanima u europskim zemljama navodno lošem postupanju prema kršćanima u muslimanskim zemljama. Način kojim se ova usporedba iznosi obično hoće reći: budući da muslimani loše postupaju prema kršćanima, nema razloga da kršćani dobro ili čak pravedno postupaju prema muslimanima” (br. 2). Ovi teolozi s pravom upozoravaju da bi se to izravno protivilo biblijskoj zapovijedi da ne smijemo uzvraćati zlom na zlo (usp. Rim 1,27; 1 Sol 5,15; 1 Pt 3,9).

Deklaracija zatim podsjeća na instituciju službene zaštite nemuslimana u većinski muslimanskim zemljama (*dhimmi*, u Otomanskom Carstvu *millet*) te na diskriminaciju prema kršćanima u nekim muslimanskim zemljama danas kao što su Saudijska Arabija, Iran, Pakistan, Malezija. Najveća je suprotnost što u državama zapadne demokracije Europljani smiju prijeći na islam a da nisu diskriminirani, dok u državama s većinski muslimanskim stanovništvom otpad od islama tretira se kao kriminalni čin, unatoč odredbi Kur’ana da u vjeri nema prisile (II,256). Kršćanskim teolozima poznato je da se u Arabiji 7. st. otpad od islama shvaćao kao izdaja zajednice i prijelaz na stranu neprijatelja te da je to podloga zabrani otpada od islama. Poznato nam je također da se zabrana otpada od islama više ne provodi strogo a ima muslimanskih teologa koji predlažu premišljanje te tradicijske odredbe. U tom smislu Deklaracija kaže: “Kršćani mole muslimane da ponovno pregledaju svoje temeljne dokumente te razluče kako ih treba razumijevati u svijetu koji je veoma različit od Arabije 7. stoljeća. Sami

¹³ F. TOPIĆ, “Der christlich-muslimische Dialog in Bosnien-Herzegowina”, A. M. HOLLWÖGER (Gesamtredaktion): *Identität und offener Horizont. Festschrift für Egon Kapellari*, Styria Verlag, Graz 2006., 489-509 nije imao tekst ove Platforme pri izradi svoga članka.

kršćani se rvaju s istom zadaćom u odnosu na svoje Sveto pismo, koje je nastalo mnogo stoljeća prije, i oni bi rado stavili na raspolaganje svoje iskustvo kompleksnosti koja je u to uključena. I kršćani imaju svoje radikaliste, rigoriste, relativiste kao i one kojima je stalo samo do toga da religijsku tradiciju usmjere prema vlastitim ciljevima” (br. 10). Kršćanski autori ovoga dokumenta predlažu zadaću domišljanja: kako Bog hoće da živimo svaki svoju tradiciju u religijski i kulturno pluralnom svijetu. Pozivaju na “uzajamnost uma i srca koja će nam omogućiti da živimo zajedno u ovom našem svijetu, podložni Bogu, sa zajedničkim osjećajem za pravdu i međusobnim poštivanjem jedni drugih kao vjernika” (br. 11).

Kod nas katolika dio kreativnoga premišljanja tradicije jest i tzv. čišćenje spomena (*purificazione della memoria*) koje je na prijedlog teologa prihvatio Ivana Pavao II.¹⁴ Neposredno prije Jubileja 2000. u apostolskom pismu *Tertio millenio adveniente* najavio je da će jubilej biti prilika Crkvi za veliki ispit savjesti, posebno za “netoleranciju i nasilje u služenju istini”.¹⁵ Pozivajući na čišćenje memorije cijele crkvene zajednice papa je želio da mi današnji kršćani stavimo drugačiji predznak pred neke postupke i događaje prošlosti, kao što su križarski ratovi, inkvizicija, nedovoljno opiranje odvođenju Afrikanaca za robove u Južnu i Sjevernu Ameriku, tiho odobravanje zločina nad Židovima i drugim manjinama, zapostavljanje prava žena i dr. On je to snažno izrazio na Nedjelju molitve za oprostjenje 12. ožujka 2000. u Rimu kada je istaknuo da “Crkva ne prestaje moliti Boga za oprostjenje za grijeha svojih članova”.¹⁶

Dio katoličkoga projekta o čišćenju memorije jest i rad Teološko-povijesne komisije za Jubilej 2000. o stradanju Židova u Drugom svjetskom ratu zvanom šoah. Od 30. listopada do 1. studenoga 1997. Komisija je održala simpozij na temu “Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju”. Rezultate toga istraživanja utkala je Komisija Svete Stolice za religiozne odnose sa Židovima u dokument od 16. ožujka 1998. naslovljen *We remember: a reflection on the Shoah*. U njemu je, između ostaloga istaknuto:

Činjenica da se shoah dogodio u Europi, upravo u zemljama duge kršćanske uljudbe, pokreće pitanje o odnosima izme-

¹⁴ Usp. G. COTTIER, *Pamćenje i kajanje. Zašto Crkva traži oprost?*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2005.; L. ACCATOLI, *Kada papa traži oprostjenje. Svi mea culpa Ivana Pavla II.*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2000.

¹⁵ IVAN PAVAO II., *Tertio millenio adveniente - Nadolaskom trećeg tisućljeća* (Dokumenti 101), KS, Zagreb 1994., br. 33-35, citat iz br. 35, str. 42.

¹⁶ Usp. RR, "Povijesna nedjelja oprostjenja i pomirenja u Vatikanu - 'Opraštamo i molimo za oprostjenje'", *Glas Koncila* 2000, br. 12 (od 10. ožujka 2000.), str. 2-3.

đu nacističkih progona i stavova što su ih kršćani u tijeku više stoljeća gajili prema Židovima... Ne možemo znati koliki su kršćani u zemljama što su ih zaposjele ili njima vladale nacističke snage sa zgražanjem promatrali nestanak židovskih susjeda, a ipak nisu bili dovoljno hrabri da bi glasno prosvjedovali. Taj teški teret na savjesti njihove braće i sestara u doba prošloga svjetskog rata treba kršćanima biti poziv na pokajanje.¹⁷

Međunarodna teološka komisija priredila je 2000. god. dokument *Spomen i pomirenje: Crkva i grijesi prošlosti*.¹⁸ Evo kako taj dokument gleda međureligijski aspekt kritičnoga vrednovanja katoličke prošlosti:

Na međureligijskoj razini prikladno je očitovati kako za one koji vjeruju u Krista priznavanje krivnja prošlosti od strane Crkve odgovara zahtjevima vjernosti evanđelju. Stoga ono sačinjava svijetlo svjedočanstvo njihove vjere u istinu i Božje milosrđe koje je objavio Isus. Pri tome treba izbjegavati da takvi čini budu lakomisleni i postanu izvjesna potvrda mogućih predrasuda protiv kršćanstva. Povrh toga, bilo bi poželjno da ti čini pokajanja potaknu i vjernike drugih religija na priznavanje krivnja za vlastitu prošlost. Kako je ljudska povijest puna nasilja, genocida, kršenja prava pojedinih ljudi i naroda, ugnjetavanjem slabih i obožavanjem moćnih, tako je i povijest različitih religija posuta netolerancijom, praznovjerjem, dodvoravanjem nepravednim vlastima te nijekanjem dostojanstva i slobode savjesti. Kršćani nisu bili iznimka i svjesni su da su svi grešnici pred Bogom (6,3).¹⁹

Ovo je vrlo trijezno kajanje za zajedničke krivnje kršćana *kao zajednice*, ali i očekivanje da sljedbenici drugih religija ponizno i hrabro dopuste svoje propuste. U trijumfalističkoj ekleziologiji neki teolozi i crkveni prelati

¹⁷ Hrvatski prijevod dokumenta objavljen u IKA 1998., br. 11 (od 19. 3. 1998.), Dokumenti, str. IV-V. Za povijesni kontekst ovoga dokumenta i drugih izjava Svete Stolice o stradanjima Židova, usp. B. ODOBAŠIĆ, "Šoah u svjetlu novijih katoličkih dokumenata o Crkvi i Židovima", *Vrhbosnensia* III (1999.), 1, 65-104.

¹⁸ COMMISSISONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Memoria e riconciliazione: la Chiesa e le colpe del passato*, Libreria editrice vaticana 2000. Dobar sažetak dokumenta na hrvatskom objavila IKA 2000., br. 11 od 15. 3. 2000., str. 24-26. Na žalost, cijeli dokument nije preveden u nizu KS.

¹⁹ *Memoria e riconciliazione*, br. 6,2, str. 66.

ističu kako Crkva ne može sagriješiti, jer je grijeh nešto osobno i individualno. Međutim, papa i ovi dokumenti više govore o krivnjama nego o grijesima prošlosti. Distinkcija između Crkve kao institucije spasenja koja ne može sagriješiti i pojedinih vjernika koji su grešnici čini nas nevjerodostojnima u očima naših suvremenika nekatolika. Od hrvatskih biskupa ovu Papinu inicijativu najviše provodi požeški biskup Antun Škvorčević koji se sa svojim svećenicima i vjernicima okuplja u Jasenovcu te moli za nevine žrtve režima čiji je poglavar sa svojim ministrima službeno ispovijedao katoličku vjeru.²⁰

Muslimani BiH, povlačenjem otomanske vlasti s Balkana, našli su se u potrebi da čuvaju svoj vjernički identitet pod kršćanskim vladarom, bez nade da će ponovno doći vrijeme muslimanskih vladara nad ovim područjem Europe. Neki su se iz straha i nezadovoljstva odselili u Tursku, drugi su se prilagodili. Kako su od 1918. do 1992. god. živjeli s drugim sugrađanima pod totalitarnim režimima, morali su svoju tradiciju ne samo čuvati nego i kreativno premišljati. Neki njihovi teolozi ističu da su pri tome bili hrabriji obični vjernici intelektualci od članova uleme.²¹ Dr. Smail Balić (1920.-2004.) živio je nakon Drugog svjetskog rata u Austriji kao politički emigrant i europski intelektualac. U svojim nastupima na simpozijima i objavljenim tekstovima na njemačkom predstavljao je bosanske muslimane i islam općenito Europljanima. Među njegovim pisanim radovima osobito su vrijedni prilozi o islamu u *Leksikonu temeljnih religijskih pojmova: židovstvo-kršćanstvo, islam*²² te u knjizi *Zaboravljeni islam*.²³

²⁰ Usp. agencijski izvještaj: "Stara Gradiška/Jasenovac - posjet svećenika i dakona Požeške biskupije: Osuđujemo svaki zločin, žalimo svaku žrtvu", *Katolički tjednik* 2007., br. 12 (od 25. ožujka 2007.), str. 26-27.

²¹ Tu misao čuo sam na jednom predavanju dr. Adnana Silajdžića. Usp. E. KARIĆ, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća 1*, El-kalem, Sarajevo 2004.; Usp. također A. SILAJDŽIĆ, *Muslimani u traganju za identitetom*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2006. Osobito je zanimljivo poglavlje "Muslimani između tradicije i moderniteta", str. 47-69. Ova knjiga prevedena je i na engleski *Muslims in Search for an Identity*, Translated by Saba Risaluddin, El-kalem, Sarajevo 2007. Usp. poglavlja FAZLUR RAHMAN, "Predmodernistički reformatorski pokreti" i "Savremeni razvoj. Uvodne napomene, Intelektualni modernizam, Politički modernizam, Modernizam i društvo", L. MARKEŠIĆ (ur.), *Islam. Objava, Predaja, Vjera, Klasično i moderno muslimansko mišljenje*, Franjevačka teologija, Sarajevo 2006., 321-360.

²² Njemački izvornik, A. Th. KHOURY (izd), *Lexicon religiöser Grundbegriffe: Judentum, Christentum, Islam*, Styria Verlag 1987. i 1996. Hrvatski prijevod izašao pod gornjim naslovom, Prometej, Zagreb 2005. Uz osnovne natuknice iz ovih triju religija, Leksikon na kraju donosi Sinoptičku kronološku tablicu iz njihove povijesti od tradicija o Abrahamu do 1979. god.

²³ S. BALIĆ, *Zaboravljeni islam*, izd. Gesellschaft bosnischer Akademiker in Österreich, Wien 2000.

Brojni muslimanski intelektualci koji žive u Europi, želeći sačuvati svoj kulturni i vjerski identitet, zalažu se za dinamičnu prisutnost muslimana u pluralnim društvima i u tom smislu kreativno promišljaju vlastitu tradiciju.²⁴ Na toj liniji je i *Deklaracija europskih muslimana* dr. Mustafe Cerića koji traži da se organiziraju na razini europskih država i Europske Unije kako bi se pravno integrirali bez podlijevanja asimilaciji. Kao što kršćani pripadaju različitim kulturama i misaonim pravcima, tako i muslimani. Uz to treba imati na umu da kod muslimana ne postoji učiteljstvo kako ga prihvaćamo mi katolički (i pravoslavni) kršćani. Postoji *ulema*, skup pravnika i teologa koji djeluju u različitim zemljama kroza stoljeća i dijele se na četiri tradicionalne pravne škole. U povijesti islama "kakva god da je bila stvarna vladavina, ulema joj je bila ograničenje, kao preostali izraz suglasnosti i prava islamske zajednice da sama sobom upravlja".²⁵ Islam u svom identitetu nosi klicu pluralnosti.

Recipročnost kao izraz solidarnosti i prihvaćanja međusobne ovisnosti

Katoličko učiteljstvo dotiče misao o recipročnosti kršćana i muslimana kada vlastitim vjernicima iznosi potrebu dijaloga s nekršćanima u zemljama gdje živimo. To je službeno otpočelo na Drugom vatikanskom saboru i dalje živi tako što je svaki biskup pozvan da u svojoj biskupiji gaji međureligijski dijalog i suradnju.²⁶ Pretpostavljajući kao poznat nauk Drugoga vatikanskog sabora o stavu Crkve prema islamu, odabiremo neke naglaske iz učenja Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.

²⁴ Usp. A. SILAJDŽIĆ: *Islam u otkriću kršćanske Europe. Povijest međureligijskog dijaloga*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2003.; A. MEDEB, *Zloupotreba Islama*, IMIC, Sarajevo 2003. Autor je agnostik islamske kulture koji kritizira amerikanizaciju Zapada te povezuje svoje islamske korijene sa življenjem u Francuskoj. Usp. moju recenziju ove knjige u *Vrhbosnensia* VII (2003), 2, 516-519. A. MAALOUF, *Les Identités meurtrières*, Grasset, Paris 2002. Autor je libanonski kršćanin kojemu je materinski jezik arapski a od 1976. živi u Francuskoj. Kao novinar, povjesničar i romanopisac u ovoj knjizi raspravlja o slojevima identiteta kod različitih osoba.

²⁵ Iz natuknice "Ulema", u: N. SAMAILAGIĆ, *Leksikonu islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990., 637-638.

²⁶ Usp. IVAN PAVAO II., *Pastores Gregis. Pastiri stada. Postsinodalna apostolska pobudnica o biskupu služitelju evanđelja Isusa Krista za nadu svijeta* (Dokumenti 137), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003., br. 68, str. 159-161. Teološki kontekst ove smjernice poslijesaborskog učiteljstva iz 2003. god. obradio je P. SELVADAGI, "Il Vescovo e il dialogo interreligioso", *Lateranum* LXXI (2005), 2-3, 641-658.

Svojoj poruci za Dan mira 1983. god. Ivana Pavao II. dao je naslov: "Dijalog za mir – izazov za naše vrijeme".²⁷ U njemu papa podsjeća kako nam prošlo iskustvo ratovanja i nasilja pokazuje da je dijalog za mir potreban i moguć. Za takav dijalog potrebna je otvorenost i prihvaćanje (*l'apertura e l'accoglienza*), zatim prihvaćanje međusobne različnosti i specifičnosti, nadalje traganje za onim što je ljudima zajedničko te traženje dobra mirnim sredstvima. U homiliji na Novu godinu 1983. protumačio je tu svoju poruku: "Dijalog je po svojoj naravi razmjena (*scambio*), komunikacija jednoga prema drugome te iznad svega zajedničko traženje. U ratu se dvije strane dižu jedna protiv druge. U pitanju mira trebaju se nužno založiti dvije strane. Mir ne mogu izgraditi jedni bez drugih nego se svi trebaju zajedno založiti. Tako nalazimo pravi osjećaj za dijalog: on traži od svih stranaka da rade *zajedno* i da *zajedno* (podcrtao papa) napreduju na putu mira. Teško je zamisliti kako se na jednostran način može riješiti problem mira u svijetu bez participacije i konkretnoga zalaganja svih."²⁸ Ovdje je prisutna misao o recipročnosti radi priznanja međusobne ovisnosti i zajedničkih potreba.

U govoru diplomatima koji su predstavljali svoje države pri Svetoj Stolici 12. siječnja 1985. Ivan Pavao II. iznio je na početku svoje gledanje na političke prilike u Europi, Africi, Aziji, Sjevernoj i Južnoj Americi te Oceaniji.²⁹ Zatim je nastavio: "Da bi međunarodni odnosi pogodovali pravednom miru i učvršćivali ga, potrebne su u isto vrijeme recipročnost, solidarnost, učinkovita suradnja koja je plod prvih dviju. Te tri ključne riječi bit će leitmotiv mojih govora" (br. 3). Recipročnost se ne suprotstavlja suverenosti nego je uvjet za dostojno primjenjivanje suverenosti. Zato nema razgovora o miru bez prihvaćanja pravde koja je iznad stranaka te ih prosuđuje i u praksi uključuje recipročnost:

"Kršćani nalaze u samom evanđelju izreku samoga Krista koja donosi svjetlo, snagu te postavlja zahtjeve na ovom putu recipročnosti: "Sve dakle što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima" (Mt 7,12). Ta izreka primjenjuje zapovijed: 'Ljubi bližnjega kao sebe samoga'. Bit će brojnih primjena

²⁷ "Il dialogo per la pace una sfida per il nostro tempo", dokument objavljen 8. 12. 1982., izvorni tekst donosi svezak *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V,3 (1982), Libreria editrice vaticana 1982., 1542-1554.

²⁸ *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI,1 (1983), 3-7, citat str. 7.

²⁹ Talijanski tekst govora nalazi se na vaticanskoj elektroničkoj stranici pod natuknicom www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1985/january/documents. Zahvaljujem mons. Waldemaru Sommertagu, tajniku Apostolske nuncijature u Sarajevu što mi je izvukao ovaj i druge govore na temu reciprociteta.

ovoga u međunarodnom životu” (br. 3).

Ovim papa povezuje recipročnost s pozitivnom primjenom zlatnoga pravila koje postoji u židovstvu, kršćanstvu i islamu.³⁰ U Tob 4,15 ono stoji u negativnom obliku: “Ne čini nikome što bi tebi samome bilo mrsko.” Rabini Isusova vremena te grčko-rimski pisci novozavjetnoga razdoblja upotrebljavali su ga u pozitivnom i negativnom obliku. U Isusovu Govoru na gori ono je zabilježeno samo u pozitivnom obliku (Mt 7,12; Lk 6,31). Pozitivna verzija traži više dobrotvorne mašte i istinske solidarnosti s bližnjima bez obzira na njihovu vjeru, kulturu i nacionalnost: prema “drugima” želim i trebam tako postupati kao što bih želio da oni postupe prema meni kad se nadem u opasnosti i potrebi.³¹

U tom govoru papa ovako primjenjuje načelo recipročnosti na međureligijske odnose:

Što se tiče religijske slobode, treba ostvarivati recipročnost, to jest jednakost postupanja. Oni koji vjeruju u pravoga Boga svakako ne mogu zbog poštovanja prema istini uz koju pristaju dopustiti jednakost svih religija a niti podleći religijskoj indiferentnosti. Oni uz to normalno žele da svi pristanu uz istinu koju oni poznaju te da se zalažu u svjedočenju koje poštuje slobodu pristajanja, jer na čovjekovu slobodu pripada otvarati se religijskoj vjeri slobodno i poštovanjem razuma i srca, uz milost, prema onome što otkrije i naloži dobro oblikovana savjest. Oni dakle mogu, i trebaju, istovremeno poštivati dostojanstvo drugih osoba koje ne bi trebale biti spriječene u djelovanju prema vlastitoj savjesti, posebice u religijskim pitanjima. Drugi vatikanski sabor uveo je tu distinkciju u Deklaraciji *Dignitatis humanae* (br. 2) rješavajući problem koji u prošlosti kršćanskih zajednica, na žalost, nije ispravno rješavan (br. 3).

³⁰ Usp. ZORICA MAROS, "Zlatno pravilo u kršćanstvu i islamu", B. VULETA - A. VUČKOVIĆ - I. MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr. Željku Mardešiću*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2005., 272-282; M ZOVKIĆ, "'Zlatno pravilo' kao jedan od biblijskih temelja za ljudska prava", *Vjesnik dakovačke i srijemske biskupije* 2003., 11, 116-119. CARMELO VIGNA - SUSY ZANARDO (ed.), *La regola d'oro come etica universale*, Vita e Pensiero, Milano 2005.

³¹ Usp. M. ZOVKIĆ, "Zlatno pravilo u kanonskim evanđeljima (Mt 7,12; Lk 6,31)", M. VUGDELIJA (ur.), *Govor na gori (Mt 5-7). Egzegetsko-teološka obrada*, Služba Božja, Split 2004., 291-318.

U nastavku papa skreće pozornost da europske zemlje doseljenim ljudima druge vjere dopuštaju slobodu kulta, dok su neke zemlje s većinom nekršćanskih stanovnika svoju religiju učinile državnom. Jednako žali činjenicu da neke države nameću ateizam kao državnu ideologiju. Zatim ističe da prakticiranje recipročnosti odražava prihvaćanje međuovisnosti:

Povrh recipročnosti u pravima i stroge pravde u jednakom postupanju, treba doći do zajedničke solidarnosti pred velikim izazovima čovječanstva. Svi narodi nalaze se u situaciji međusobne ovisnosti na gospodarskom, političkom, kulturnom planu. Svaka zemlja treba druge ili će ih trebati. Bog je zemlju povjerio čitavom čovječanstvu učinivši da solidarnost bude zakon koji vrijedi u dobru i u zlu. Svakako, postojale su različite mogućnosti u pogledu bogatstva zemalja ili područja ispod površine, klime, talenata koji su povezani uz pojedinu civilizaciju te također u pogledu ljudskih napora, ovisno od većega ili manjega smisla za inicijativu. Gospodarski i socijalni napredak mogu usporiti teškoće koje prvenstveno doživljavaju mlade nacije pri ovladavanju novim procesima proizvodnje i raspodjele ponekad i zbog nemarnosti, čak i zbog korupcije ljudi, i za te teškoće treba hrabro tražiti lijek. Međutim, te situacije nejednakosti pozivaju ljude kao razumna bića da zajedno nadvladavaju teškoće, jer pred okrutnom sudbinom koja pogada velik dio čovječanstva nema održivih izgovora za odbijanje doprinosa njihovu preživljavanju i razvoju. Recipročna solidarnost je jedini potpuno human odgovor i uz to pravilno shvaćen interes svih na dug rok (br. 4).

U završnom dijelu papa poziva na odgoj za moralne vrijednosti za koji su nadležne i zadužene osobe iz politike, odgojni i prosvjetni djelatnici, obitelji, djelatnici masovnih medija, a i Crkva je spremna doprinosti svoj dio. Među te vrijednosti ubraja: lojalnost, vjernost preuzetim obvezama, poštenju, pravdi, toleranciji, poštivanju života, rase i uvjeta života drugih, dioništvu, solidarnosti (br. 7).

Sredinom kolovoza 1985. Ivan Pavao II. hodočastio je u šest afričkih država prigodom sudjelovanja na 43. internacionalnom euharistijskom kongresu u Nairobiju. Na povratku, na poziv kralja Maroka kao muslimanske zemlje, održao je susret u Kasablanki na stadionu kod kojega je

prisustvovalo 80.000 mladih.³² Govorio je o važnosti vjere u Boga i pokoravanju volji Božjoj, o izgradnji bratskoga svijeta te o duhovnom bogatstvu islama koje Crkva uvida i priznaje.³³ Istaknuo je potrebu recipročnosti na svim područjima:

Uvjereni smo da “ne možemo zazivati Boga, Oca sviju, ako otklanjamo da se bratski ponašamo prema nekim ljudima, stvorenima na sliku Božju” (NAE,5).

Stoga trebamo također *poštivati, ljubiti i pomagati svako ljudsko biće*, jer je Božje stvorenje. U izvjesnom smislu svaka osoba je Božja slika i predstavnik, jer je put koji vodi k Bogu i jer ne ispunjava potpuno samoga sebe ako ne upozna Boga, ako ga ne prihvati svim svojim srcem te ako mu se ne pokorava do mjere savršenosti.

Nadalje, ova pokornost Bogu i ova ljubav prema čovjeku trebaju nas voditi prema *poštivanju ljudskih prava*. Ta prava su odraz Božje volje i zahtjev ljudske naravi kakvu ju je Bog stvorio.

Stoga respekt i dijalog traže recipročnost na svim područjima, osobito na području temeljnih sloboda, posebno religijske slobode. Pogoduju miru i slozi među svima. Pomažu zajedničkom rješavanju problema današnjih muškaraca i žena, posebice mladih (br. 5).

U nastavku je potaknuo mlade da zajedno rade, jer nam “iskustvo zajedničkog rada pomaže da se očistimo i otkrijemo bogatstvo drugih. Tako se postepeno stvara ozračje povjerenja koje svakome omogućuje da raste, napreduje i ‘bude više’.” (br. 6)

God. 1992. izdan je *Katekizam Katoličke Crkve* koji sadrži današnju sintezu katoličkoga učenja o vjeri, liturgiji, vjerničkom moralu i molitvi. U poglavlju “Dostojanstvo ljudske osobe” govori, između ostaloga, o četiri stožerne kreposti (razboritost, pravednost, jakost i umjerenost) te o tri teologalne kreposti (vjera, ufanje i ljubav). O ljubavi uči: “Plod su ljubavi radost, mir i milosrđe; ona zahtijeva velikodušnost i bratsku opomenu; lju-

³² Usp. G. WEIGEL, *Witness to Hope. The Biography of Pope John Paul II*, Cliff Street Books, New York 1999., 498-500.

³³ Govor objavljen u PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, *Interreligious Dialogue. The Official Teaching of the Catholic Church from the Second Vatican Council to John Paul II (1963-205)* edited by Francesco Gioia, Books and Media, Boston 2006., 336-344.

bav je dobrohotnost; budi uzajamnost (*reciprocita*), ostaje nesebična i blagotvorna; ona je prijateljstvo i zajedništvo” (br. 1829). Tako vidimo da je recipročnost ljudska i vjernačka vrlina koja je izraz prihvaćanja drugih od kojih ovisimo i koji od nas ovise.

Papinsko vijeće za pastoral selilaca izdalo je 2004. god. uputu *Erga migrantes cura*.³⁴ Dokument uz uvod (br. 1-11) i zaključak (br. 96-104) donosi sljedeće dijelove:

Migracije, znak vremena i briga Crkve (br. 12-33);

Selioci i pastoral prihvaćanja (br. 34-69);

Djelatnici u pastoralu zajedništva (br. 70-88);

Strukture misijskog pastoralala (br. 89-95).

Drugi dio počinje fenomenom kulturnoga i religijskoga pluralizma koji je Katoličkoj crkvi “poziv na ucjepljivanje vjere u različite kulture” (br. 34). Inkulturirano naviještanje evanđelja traži pozornost prema osobama i zalaganju za cjelovit rast koji “uvijek zahtijeva bratstvo, solidarnost, služenje i pravednost” (br. 36). U pluralnom svijetu kršćani trebaju prihvaćati selioce, pomagati im da se uključe u društvo starosjedilaca čuvajući svoj legitimni identitet, “biti promicatelji istinske i prave kulture prihvaćanja koja će znati cijeniti istinske ljudske vrijednosti drugih osoba, usprkos svim teškoćama koje sa sobom nosi suživot s osobama različitim od nas” (br. 39). Uz pozornost prema seliocima katolicima, posebno onima istočnog obreda, Dokument sadrži i odsjek o seliocima ostalih religija (br. 59-60). Ne odobrava redovito izdavanje katoličkih crkava i kapela za stalnu molitvu sljedbenicima drugih religija, ali preporučuje prihvaćanje doseljeničke djece u katoličke škole uz uvjet da roditeljima takve djece bude pojašnjen katolički program naobrazbe i odgoja. Zatim ističe:

U odnosima između kršćana i pripadnika ostalih religija veliku važnost na kraju ima načelo uzajamnosti. Ono se ne smije shvatiti tek kao stav zahtijevanja vlastitih prava, već kao odnos koji se temelji na uzajamnom poštovanju i na pravednosti u pravnim i vjerskim pitanjima. Uzajamnost je također stav srca i duha, koji nas osposobljava

³⁴ Cjelovit tekst na hrvatskom: PAPINSKO VIJEĆE ZA PASTORAL SELILACA I PUTNIKA, *Uputa Erga migrantes caritas Christi. Kristova ljubav prema seliocima* (Dokumenti 140), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2005.

živjeti uvijek i posvuda s jednakim pravima i dužnostima. Zdrava uzajamnost potiče svakoga da postane zagovaratelj prava manjina tamo gdje je njegova vjerska zajednica većinska. Vezano uz to moramo spomenuti i brojne kršćanske selioce u zemljama u kojima većinsko pučanstvo čine nekršćani i gdje se pravo na vjersku slobodu strogo ograničava i krši (br. 64).

U ovom dokumentu načelo recipročnosti primjenjuje se na pastoralno djelovanje sa sviješću da pripadnici većinske religijske zajednice mogu i trebaju kod svojih pripadnika stvarati duhovni i socijalni prostor za doseljene koji su drugačiji. Dokument samo izražava žaljenje što neke većinski nekršćanske zemlje ograničavaju prava doseljenih kršćana, ali to ne uzima kao izgovor za ograničavanje prava nekršćana u većinski kršćanskim državama. Posebni odsjek posvećeni je seliocima muslimanima (br. 65-68) te međureligijskom dijalogu (br. 69). Katolički dušobrižnici i vjernici laici trebaju kroz trajnu izobrazbu upoznati vjeru nazočnih nekršćana, svladavati predrasude prema njima ali i izbjegavati vjerski relativizam.

Dijalog među religijama ne smije biti shvaćen tek kao traženje zajedničkih točaka kako bi se zajedničkim snagama izgrađivao mir, već ponajprije kao prigoda za ponovno otkrivanje zajedničkih uvjerenja u svim zajednicama. Tu mislimo na molitvu, post, temeljni poziv čovjekov, otvorenost onostranom, klanjanje Bogu i u solidarnost među narodima (br. 69).

Papa Benedikt XVI. za vrijeme svoga hodočašća u Köln na Svjetski dan mladih susreo se 20. kolovoza 2005. s predstavnicima muslimana koji žive u Njemačkoj. Rekao je kako je međukulturni i međureligijski dijalog kršćana i muslimana obveza o kojoj u velikoj mjeri ovisi naša zajednička budućnost. U susretu s djelatnicima Papinskoga vijeća za pastoral selilaca i putnika 15. svibnja 2006., koji su raspravljali o migracijama iz zemalja s većinom stanovnika muslimana i koji useljavaju u takve zemlje, istaknuo je kako taj fenomen zaslužuje novu pažnju. Podsjetio je na Uputu *Erga migrantes caritas Christi* od 2. svibnja 2004., koja službeno usvaja načelo recipročnosti. Naveo je tekst iz broja 64 koji smo upravo spomenuli.³⁵ Zatim je dao podršku pothvatima brojnih vjerskih zajednica koje se

³⁵ Usp. *Dokumenti 140*, str. 66-67.

trude upoznati imigrante, odstranjivati predrasude protiv njih te im iskazivati poštovanje. Nastavio je:

U djelu prihvaćanja i dijaloga sa seliocima i putnicima kršćanskoj zajednici stalno uporište je Krist koji je svojim učenicima ostavio za životno pravilo novu zapovijed ljubavi. Kršćanska ljubav po svojoj naravi izlazi u susret. Zato su pojedini vjernici pozvani da rašire ruke i srce prema svakoj osobi, dolazila ona iz bilo koje zemlje, prepustajući javnoj vlasti da uspostavi zakone prikladne za zdravo zajedničko življenje. Stalno poticani na svjedočenje ljubavi koju nam je pokazao Gospodin Isus, kršćani trebaju otvoriti srce, posebno prema malenima i siromašnima u kojima je na poseban način prisutan sam Krist. Postupajući tako, oni očituju specifično obilježje kršćanskoga identiteta, a to je ljubav koju je Krist živio i neprestano je prenosi na Crkvu po evanđelju i sakramentima. Očito, nadamo se da će i kršćani koji se sele u zemlje s muslimanskom većinom naići na prihvaćanje i poštivanje njihova kršćanskoga identiteta.³⁶

Ovdje je Papa svjestan da neke države s muslimanskom većinom ne dopuštaju kršćanskim radnicima migrantima stalnu pratnju njihovih svećenika, a u zemljama gdje su kršćani povijesno prisutni među muslimanskom većinom sugradana teško je dobiti dopuštenje za gradnju nove crkve, otvaranje teoloških učilišta i tiskanje kršćanskih knjiga. To ipak ne smije biti razlog da vlasti i javne institucije u zemljama s kršćanskom većinom kažnjavaju doseljene muslimane uskraćujući im dopuštenja za podizanje džamija i pravo na vjersku pouku vlastite djece.

Zatim se dogodio 14. rujna 2006. kada je ovaj papa u svome predavanju profesorima i studentima u Regensburgu citirao izjavu bizantskoga cara iz 14. st. da je islam religija nasilja. U BiH reis dr. Mustafa Cerić i dekan Fakulteta islamskih nauka dr. Enes Karić reagirali su u odvojenim izjavama za medije istaknuvši da su muslimani BiH slobodno prihvatili islam te da danas rado i slobodno prakticiraju svoju vjeru. U isto vrijeme pozvali su domaće muslimane da zbog Papina govora ne poduzimaju nikakve nasilne čine. Papino predavanje i žestoka reakcija muslimanskih predstavnika na Bliskom istoku i u Europi pokazuju delikatnost gledanja

³⁶ Prevodim s talijanskog izvornika, uzetog iz elektroničke stranice Svete Stolice.

na povijesne događaje u kojima je nasilje kršćana i muslimana bilo motivirano i vjerom. Papa je 25. rujna 2006. sazvao u Castel Gandolfo ambasadore zemalja s većinskim muslimanskim stanovništvom, među koje je ubrojio i ambasadora BiH. U govoru je naveo kako želi ojačati veze prijateljstva i solidarnosti između Svete Stolice i muslimanskih zemalja. Citirao je dio svoje izjave sa susreta s muslimanima u Kölnu. Izrazio je želju da se odnosi povjerenja između Katoličke Crkve i muslimana, što ga je gradio njegov predšasnik:

“ne samo nastave nego da se razvijaju u duhu iskrenog dijaloga i poštovanja, temeljeni na sve većem međusobnom upoznavanju što s radošću priznaje religijske vrijednosti koje su nam zajedničke te odano poštuje razlike. Međukulturni i međureligijski dijalog je potreba radi zajedničkog izgrađivanja svijeta u miru i bratstvu, što žarko žele svi ljudi dobre volje. Na ovom području naši suvremenici očekuju od nas da svima pokazujemo jasno svjedočanstvo o religioznoj dimenziji života. Kršćani i muslimani, vjerni učenju vlastitih religioznih tradicija, također trebaju zajedno surađivati, kao što već čine u mnogim pothvatima, kako bi izbjegavali svaki oblik netolerancije i suprotstavljali se svakom iskazivanju nasilja. A povrh toga, mi vjerski poglavari i politički predstavnici trebamo ih voditi i ohrabrivati da tako djeluju.”³⁷

Od 28. studenoga do 1. prosinca 2006. Benedikt XVI. boravio je na apostolskom putovanju u Turskoj gdje se susreo s malobrojnim skupinama kršćana, s predstavnicima muslimanske većine i sa stranim diplomatima u Ankari. Bilo je to pastoralno i ekumensko putovanje, ali i prvo putovanje ovoga pape u jednu državu s asolutnom većinom muslimanskih stanovnika. Tom prigodom teolozi su isticali kako se u današnjoj Turskoj nalazi selo Harran iz kojega se Abraham morao seliti zbog svoje monoteističke vjere, a on je veliki duhovni otac judaizma, kršćanstva i islama. To je putovanje bila nova potvrda Katoličke Crkve da iskreno želi njegovati međureligijski dijalog: “Turska, zemlja koja se službeno izjašnjava kao laička, koja sačinjava most između Europe i Azije i obuhvaća u sebi različite religijske tradicije, jest kao balkon na Bliskom istoku s kojega se mogu osnaživati vrijednosti međureligijskog dijaloga, tolerancije, reciprocnosti

³⁷ Prevodim s talijanskoga izvornika preuzetoga iz elektroničke stranice Svete Stolice.

i laičnosti države.”³⁸ Papa se susreo s diplomatskim zborom u Ankari 28. studenoga te im se predstavio kao prijatelj i apostol mira. Istaknuo je kako je za pravi mir potrebna pravda da bi se ispravila gospodarska neravnotežna i stišale političke oluje koje su uvijek povod za napetosti i prijetnja društvu. Pohvalio je Tursku koja je kroz svoju povijest bila most između Azije i Europe te raskrižje kultura i religija. Zatim je nastavio:

Dijalog treba različitim religijama omogućiti da jedna drugu upoznaju te da se poštuju, kako bi surađivale radi najplemenitijih ljudskih aspiracija, u težnji za Bogom i u težnji za srećom. Prigodom svoga pohoda Turskoj želim ponoviti da veoma cijenim muslimane te ih potičem da zajedno rade, u međusobnom poštovanju, na promicanju dostojanstva svakog ljudskog bića i na napretku društva gdje osobna sloboda i briga za druge osiguravaju mir i spokoj za sve. Tako će religije moći doprinosti svoj udio u odgovaranju na brojne izazove s kojima se sada sučeljavaju naša društva. Sigurno, priznavanje pozitivne uloge religija unutar društva može i treba poticati nas da dublje istražujemo njihovo poznavanje ljudi i poštivanje ljudskog dostojanstva, stavljajući čovjeka u središte političkog, gospodarskog, kulturnog i socijalnog djelovanja. Naš svijet mora uvidjeti kako su svi ljudi povezani dubokom solidarnošću jedni s drugima, i trebamo ih poticati da svoje kulturne i povijesne razlike afirmiraju ne radi suprotstavljanja nego radi njezovanja međusobnog poštovanja.³⁹

Time je sadašnji papa pojasnio što misli pod medureligijskim dijalogom te pod reciprocitetom u djelovanju muslimana i kršćana. Dijalog nije odricanje od vlastite vjere i kulturnog identiteta nego upoznavanje drugih i drugačijih uz čuvanje vlastitog uvjerenja. Papa se nada da će snagom dijaloga i reciprociteta vjerske zajednice i pojedinci složnije i uspješnije odgovarati na izazove pred kojima stoje ljudi pluralnih društava koji se odriču nasilja u rješavanju zajedničkih i osobnih problema.

³⁸ PIERO MARINI, "Viaggio apostolico di Sua Santita Benedetto XVI in Turchia (28 Novembre - 1 Dicembre 2006)", Elektroničke stranice Svete Stolice, prijevod s talijanskoga izvornika.

³⁹ Prevodim s engleskog tekst iz elektroničke stranice Svete Stolice.

Zaključak

Na početku smo ustanovili da su u BiH, Albaniji i na Kosovu muslimani većina stanovništva ali da kršćani i muslimani ovih zemalja Europe mogu i trebaju recipročno djelovati radi zajedničkoga dobra. Zato teolozi, vjeroučitelji te viši i niži vjerski poglavari većine na pojedinom području trebaju odgajati *vlastite vjernike* za ljudsku i vjerničku solidarnost te za poštovanje prava i potreba manjine u svom etničkom i religijskom ozračju.

Ipak, muslimani u državama zapadne Europe su manjina kojoj treba solidarnost i prihvaćanje od kršćanske većine. Britanska anglikanka i sociologinja religije Grace Davie u svojoj knjizi o religiji u suvremenoj Europi posvećuje pozornost i muslimanima koji su se doselili iz afričkih ili azijskih zemalja te zajedno sa svojom djecom žele ostati čuvajući svoj muslimanski identitet. Analizirala je sociološki bijes ovih i starosjedilačkih muslimana u Europi povodom slučaja Rushdie u Britaniji od 1988. do 1995. god. te povodom zahtjeva muslimanki u Francuskoj da u javnosti nose maramu kao znak svoga muslimanskog identiteta od 1989. do 1995. god., što im je državna vlast odbila. Ona kaže: "U mnogim se pogledima stajališta Britanaca i Francuza o religiji znatno razlikuju, ali s muslimanskog gledišta, takvo međusobno nerazumijevanje samo je zakulisna igra: ni britanski komunalizam ni francuski laïcité nisu dali zadovoljavajući odgovor na to pitanje i u oba slučaja se novopridošle manjinske zajednice i dalje nalaze u nepovoljnom položaju."⁴⁰ Ona je kao sociologinja ustanovila da se vjerovanje i religijska praksa kod Europljana tijekom života mijenjaju, ali je vjerovanje i nevjerovanje obojeno povijesnom tradicijom. Činjenica da neki govore o "katoličkim ateistima" i "protestantskim ateistima" u Zapadnoj Europi prema njoj "upućuje ne samo na specifičnost odbacivanja nego i na trajni utjecaj kulturnih obrazaca bez obzira na stanje vjerovanja"⁴¹. Iako se ona ne služi pojmom recipročnosti, ipak traži da Europljani kršćanske inspiracije ili provenijencije dadnu doseljenim i starosjedilačkim muslimanima zbiljsku mogućnost integriranja koje neće biti asimilacija. Dapače, predlaže da društvena dimenzija vjere kod muslimana Europe bude kršćanima izazov na preslaganje vlastite vjerničke prisutnosti u pluralnom društvu⁴².

⁴⁰ GRACE DAVIE, *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2005., 170.

⁴¹ GRACE DAVIE, *Op. cit.*, 172.

⁴² Usp. njezin članak, "Is Europe an Exceptional Case?", *The Hedgehog Review* / Spring and Summer 2006, 23-34. Slušao sam njezino predavanje u Wittenbergu 16. veljače 2007. na ekumenskom skupu kršćana i zadivio vjerničkoj dimenziji njezina sociološkog razmišljanja o religiji u pluralnoj Europi.

Prema katoličkoj teologiji i crkvenom učiteljstvu recipročnost u odnosima muslimana i kršćana, bez obzira jesmo li u pojedinoj državi većina ili manjina, moguća je i poželjna. Ona ne smije biti povratak na starozavjetno načelo “Oko za oko, zub za zub” (Izl 21,24), nego oslon na Isusovu pozitivnu formulaciju zlatnoga pravila kao univerzalne etike kod ljudi različitih vjera i kultura: ono što želimo da drugi nama čine kada zapadnemo u opasnost, bolest ili oskudicu, činimo mi njima već sada, dok smo zdravi, kao pojedinci i kao zajednice kršćana i muslimana. Time priznajemo da se možemo dopunjavati u odgovornosti za svijet koji nam je Bog povjerio, da jedni druge trebamo, da smo spremni na ljudsku i vjerničku solidarnost.

Catholic View of Reciprocity among Christians and Muslims

Summary

Reciprocity in inter-religious dialogue and cooperation is a relationship of mutual acceptance and solidarity in the spirit of the ‘golden rule’ for universal ethics: let us treat others *now* as we would like them to treat us when we are in danger or need (Mt 7:12). Starting from this rule, the author depicts BH, Albania and Kosovo as European countries with majority Muslim population who are old settlers, not recent immigrants from a foreign country. Then he brings out basic guidelines of 1995 Declaration of CCEE and CEC Committee “Islam in Europe” on reciprocity of Christians and Muslims in Europe. In that document of Christian consent reciprocity is critical evaluation of one’s tradition and history in view of mutual trust and solidarity. Such an evaluation was proposed to Catholics by Pope John Paul II on occasion of Jubilee 2000 and by International Theological Commission in the document *Memory and Reconciliation: the Church and the Faults of the Past*. From speeches of John Paul II and Benedict XVI are singled out sections on religious reciprocity as acceptance of mutual interdependence and practice of true solidarity among Christians and Muslims. The author concludes that reciprocity is best practiced through education of one’s own fellow believers to respect the rights and the needs of minority population in the region where “we” are majority. This task can be carried out by theologians, teachers of religion, religious ministers and leaders.